

Utbildning & Demokrati 30 år 1992–2021

En tillbakablick

Tidskriften fyller 30 i år och då kan vi påminna oss om att startpunkten för tidskriften 1992 var betingad av främst två olika utvecklingslinjer. Det handlade dels om att förstärka och fördjupa den didaktiska forskningen på läroplansteoretisk grund som inletts på allvar under 1980-talet. Denna forskning hade en stark förankring i den tredje läroplanen för grundskolan Lgr 80 med sin explicita demokratiinriktning¹: ”Skolan skall fostra. Det innebär att skolan aktivt och medvetet skall påverka och stimulera barn och ungdomar att vilja omfatta vår demokratis grundläggande värderingar och låta dessa komma till uttryck i praktisk vardaglig handling” (Lgr 80, s 16). Didaktik får också ett snabbt genomslag i utbildningspolitiken med lärarutbildningspropositionen som hävdar att de blivande lärarna skall få utbildning i didaktik, ”dvs i frågor kring val av stoff i undervisningen samt hur stoffet görs begripligt för eleven och sätts in i ett sammanhang som eleven förstår och har erfarenhet av” (Prop. 1984/1985:122, s 11). Två traditioner gör sig snabbt gällande, den fenomenografiska didaktiken och didaktik på läroplansteoretisk grund². Lärarutbildningen ställer successivt in sig för en anpassning till didaktiken (se Högskoleverket 1996 och *Utbildning och demokrati* 1996:2).

Men hur ser vi idag på Lgr 80 och den forskning som formerades i dess anda? Var hamnar Lgr 80 i en jämförelse med Lpo 94 och Lgr 11? Har skolan lyckats bättre under dessa läroplaner? Vilka är de övergripande begrepp som ger de olika läroplanerna mening? Är det som Hultén och Lundahl (2019) skriver, ”tveksamt om ’kunskapsskolan’ leder till mer kunskaper ... Av allt att döma presterade svensk skola på topp i internationella kunskapsmätningar i mitten av 90-talet, då läroplanen Lgr 80 ännu gällde. Det är sannolikt ingen tillfällighet. Den gav förutsättningar för lärande och kunskap i klassrummen just genom att inte explicit föreskriva och utkräva ansvar för kunskapsutfallets form”. Är det så att den starka styrningen mot ’learning outcomes’ helt enkelt tenderar att försvaga lärandet? Vad betydde SOU 2007:28 *Tydliga mål och kunskapskrav för grundskolan* i detta perspektiv?

Den andra och avgörande utvecklingslinjen som ledde till startandet av tidskriften hade att göra med det som hände parallellt med den beskrivna didaktiska expansionen i en såväl bredare som specifikt

utbildningspolitisk kontext som formeras under 1980-talets senare år efter mordet på statsminister Olof Palme i februari 1986. Under ett par år runt decennieskiftet 1989/90 sker en på flera plan mycket omfattande och genomgripande förändring av villkoren för det svenska skolsystemet som innebär att beslut fattas om minskad statlig regelstyrning till förmån för ett vidgat kommunalt ansvar och bestämmanderätt på ett stort antal områden. Denna reform kompletterades med att de statliga länskolnämnderna avskaffades liksom Skolöverstyrelsen till förmån för en ny myndighet, Skolverket som primärt skulle följa upp och utvärdera landets grundskolor samt ge tillstånd till friskolors inrättande. Friskolefrågan och det tillhörande fria valet av skola är också den centrala och djupgående förändringsprocess som skakar om det svenska skolsystemet genom en friskoleexpansion som för många vida översteg den förväntade tillväxten.

Samtidigt utpekades skolan av den sittande maktutredningen 1985–1990 för vad som sades vara ett lågt föräldrainsflytande i skolan som förhindrade föräldragrupper att i högre grad bestämma skolans form, organisation och innehåll, en kritik som framfördes av främst Moderaterna men som successivt också stöddes av de andra borgerliga partierna. Andra former av kritik betonade i tillsatta utredningar behovet av en tydligare ansvarsfördelning och en mål- och resultatorienterad styrning av skolarbetet. De reformer som genomfördes i decennieskiftet 1989/1990 handlade just om att den förändrade styrningen skulle vara mål- och resultatorienterad och att ansvarsfördelningen skulle förtydligas. Genom senare djupgående analyser av styrsystemets förändring av Wahlström (2002) och Hulténs (2020) samhällshistoriska analys av kunskapssynen vet vi att konsekvenserna av styrsystemets förändring och betygsfrågans hantering var betydande med uppenbara långtgående konsekvenser. Av de två parallella utredningarna inför en planerad fjärde läroplan, betygsberedningen SOU 1992:86 och läroplanskommittén SOU 1992:94, var det den förra som lade grunden för ett 'tuffare' betygssystem som bidrog till att allt fler elever inte skulle komma vidare från grundskolan till gymnasieskolan. Tillsammans med flera andra reformer som kommunaliseringen av lärarna och det successiva öppnandet av marknadsprinciper genom 'new public management' var det svenska samhället och den svenska skolan nu på väg att lämna den svenska modellen och även på väg att försvaga skolan som demokratiinstans.

Det fanns således starka skäl att vid denna tid, tidigt 1990-tal, etablera en vetenskaplig tidskrift som kunde gripa sig an frågan om vad denna omfattande reformering av skolväsendet innebar för skolan som demokratiinstitution och för det svenska samhällets framtid. Det är också denna problematik som varit ett framträdande objekt för

tidskriftens kritiska analys genom att de konsekvenser som denna reformering fört med sig har inneburit en starkt ökande elevsegregation med stora grupper av elever som ej nått önskad kompetens för gymnasiestudier efter grundskolan. Ett annat framträdande problem är hur delar av friskolesektorn kunnat omvandla skolpengen till stora vinstuttag för aktieägare av friskolor.

Ytterligare ett problem med tillväxten av friskolor är att en del av dem kom att vila på religiös fundamentalism av olika slag och hur detta skulle kunna innebära att barn förnekades den medborgerliga rättigheten till en pluralistisk utbildning (se Englund 1997b, Englund red. 2011).

Tidskriften *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* startade således mitt i dessa motsättningsfyllda processer 1992 och har under sina 30 år varit starkt involverad i kritiska analyser med inriktning mot relationen utbildning – demokrati. En central målsättning för tidskriften har varit och handlar om att uppmärksamma, värna om och fördjupa samt problematisera utbildningsinstitutionernas demokratifunktion. Tidskriften startade också 1992 med artiklar som analyserade det nya 'läget' i nummer 1 som handlade om "Utbildningspolitiska vägval – förändrade förutsättningar för skola och didaktik" och "Profilering och valfrihet". I nummer 2 stod didaktiken i centrum genom uppföljning av den nationella rikskonferensen i didaktik, "Text och kontext", som hållits i april 1992. Om tidskriften således startade i en tid av didaktisk expansion så fanns där också en växande oro för det sammanhållna skolsystemets framtidsutsikter och dess roll som en potentiellt betydande demokratiinstitution. Genom maktutredningen SOU 1990:44 hade frågan om föräldrainflytande som påpekat lyfts och maktutredningen lanserade också en mer individcentrerad demokratisyn som via massmedial propaganda ledde till en öppning för det fria skolvalet under 1990-talet, den mest betydande av nämnda reformer som nu ifrågasatte den svenska modellen som var kärnan i det utbildningspolitiska systemskiftet³. Så har fortsättningen under de trettio år som tidskriften funnits varit präglade av detta skifte (se vidare Englund red. 1996) men samtidigt har tidskriften också presenterat nya pedagogiska och ämnesdidaktiska forskningsfronter. Vi har producerat minst trehundra peer-review-granskade artiklar och ett flertal ämnesdidaktiska temanummer med inriktning mot grundskolan, men även mot högre utbildning och lärarutbildning och har under senare år publicerat såväl temanummer som "Läsning och demokrati" och andra som "Skolinspektionen som styrning", "Skolan och marknaden", "Perspektiv på nationella prov" och "Juridifieringen av skolan". Tidskriftens inspiration av den amerikanska pedagogikfilosofen

John Dewey har legat till grund för såväl tidskriftens namn som för ett temanummer 2016:3 med anledning av 100-årsminnet av hans betydande verk *Demokrati och utbildning* från 1916. Två år senare, i 2018:1, ställde vi frågan om demokratin var hotad genom de reformer som genomförts och de konsekvenser de lett till. Vi har i flera nummer också analyserat PISA-rapporternas konsekvenser och förskolans pedagogik och didaktik har analyserats i flera nummer. Vi har också återkommande publicerat installationsföreläsningar och motsvarande av nya professorer med relation till tidskriften och/eller forskningsmiljön med samma namn, *Utbildning och demokrati*.

Avslutande kommentar till de två återopade utvecklingslinjerna som ledde till tidskriftens start 1992. Den didaktiska forskningen har intagit en central plats i en skolutveckling som annars, under senare år, främst är präglad av en snabbt växande segregation som åtskiljer mycket olika levnadsvillkor för det svenska samhällets uppväxande och inflyttade invånare och samtidigt ser vi hur privata skolkoncerner transformerar skattemedel till betydande vinster och utdelningar till dess aktieägare (se vidare Englund 2018).

På redaktionens vägnar: *Tomas Englund*

Noter

1. Via ett urval av den forskning som producerades under tidigt 1980-tal görs ett försök till karakteristik av den anda som präglade Lgr 80. Såväl i förarbetet till Lgr 80 som i själva läroplanen och i ett omfattande efterarbete fanns, skriver Sundberg, ”starka inslag av utbildningsfilosofisk rekonstruktivism och deliberativt medborgardeltagande... Lgr 80 är den första svenska läroplan som var explicit demokratifostrande” (Sundberg 2021, s 152; se även Englund 2015, s 53). Undertecknad skrev under denna tid dels underlag för kommande avhandling inom projektet *Läroplansteori* – se vidare Englund 1980, 1981ab, 1983a – dels flera korta didaktikrapporter i egenskap av medlem av arbetsgrupp inom skolöverstyrelsen utsedd utifrån regeringsuppdraget 1982-11-25: *Undervisning och betygsättning i naturorienterande och samhällsorienterande ämnen i grundskolan*. Uppdraget innebar att göra ”en bedömning av när övergången till ett ämnesövergripande arbetssätt kommer att vara genomförd” (se vidare Englund 1983b, 1984abc). Det blev dock inget förverkligande av detta under 1980-talet, men det är intressant att notera att strävandena att utveckla samarbetet mellan historia och samhällskunskap liksom medborgarbegreppet och medborgerlig bildning kommit tillbaka i den didaktiska diskussionen under senare tid (se exempelvis Sandahl 2015 och flera artiklar i *Nordidactica* samt Hartsmar & Liljefors Persson red. 2013).

2. För betraktelser av det didaktiska forskningsfältet under 1990-talet, se Englund 1990 och 1997a.
3. Begreppet utbildningspolitiskt systemskifte och dess olika komponenter analyserades i den tredje årgången av U&D. Den kollektivt medborgarförberedande skolan försvagas till förmån för familjebaserade projekt för de starka familjerna. Den nya läroplanen, Lpo 94, innehöll många spännande visioner och perspektiv men där fanns ingen motkraft av betydelse vad gäller det utbildningspolitiska systemskiftet och dess konsekvenser.

Referenser

- Dewey, John (1916/1999): *Demokrati och utbildning*. Göteborg: Daidalos.
- Englund, Tomas (1980): *Medborgerlig läroplanskod för folkskola, fortsättningsskola och grundskola 1918/19*. Rapport 2 från projekt Läroplansteori. Förarbete för avhandling. Högskolan för lärarutbildning i Stockholm HLS.
- Englund, Tomas (1981a): *Samhällskunskapsämnet och medborgarfostran – Inför ekonomisk demokrati*. I Lundgren, Svingby & Wallin red. *Innehållsrelaterad pedagogisk forskning*, s 55–90. Förarbete för avhandling. Rapport 14 från projekt Läroplansteori HLS.
- Englund, Tomas (1981b): *Samhällsorienteringens innehåll (läromedel och undervisning) – determinanter för innehållet och deras tolkning*. Förarbete för avhandling. Pedagogiska institutionen, Göteborgs universitet 1981:20.
- Englund, Tomas (1983a): *Läroplansreformer i Sverige under 1900-talet i ett utbildningspolitiskt och ett historiskt perspektiv*. I Ulf P. Lundgren, Gunilla Svingby & Erik Wallin red.: *Makten över läroplaner* s 66–93. Rapport från projekt Läroplansteori HLS.
- Englund, Tomas (1983b): *Skolans politiska bildning – ett didaktiskt integrationsperspektiv på de samhällsorienterande ämnena med inriktning på historia och samhällskunskap*. Arbetsrapport 79 från Ped. inst., Uppsala universitet. Skolöverstyrelsens regeringsuppdrag 1982–1984 (ett urval). Även publicerad i Englund red. (1994), s 47–66.

- Englund, Tomas (1983c): *Medborgarperspektivet som integrationsprincip för orienteringsämnena – ett diskussionsinlägg*. Skolöverstyrelsens regeringsuppdrag 1982–1984 (ett urval). Även publicerad i Englund red. (1994), s 67–74.
- Englund, Tomas (1984a): *Utgångspunkter för samhällsorienteringens didaktik*. Arbetsrapport 82 från Ped. inst., Uppsala universitet. Skolöverstyrelsens regeringsuppdrag 1982–1984 (ett urval).
- Englund, Tomas (1984b): *Didaktik – vad är det?* Arbetsrapport 85 från Ped. inst., Uppsala universitet. Skolöverstyrelsens regeringsuppdrag 1982–1984 (ett urval).
- Englund, Tomas (1984c): *Argument för och grunddrag i en samhällsorientering som medborgarförberedande, politisk bildning*. Arbetsrapport 86 från Ped. inst., Uppsala universitet. Skolöverstyrelsens regeringsuppdrag 1982–1984 (ett urval). Även publicerad i Englund, red. (1994), s 95–123.
- Englund, Tomas (1986a): *Curriculum as a Political Problem. Changing Educational Conceptions with Special Reference to Citizenship Education*. Doktorsavhandling. Uppsala Studies in Education 25. Uppsala: Uppsala universitet.
- Englund, Tomas (1986b): *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet*. Doktorsavhandling. Pedagogisk forskning i Uppsala 65/66.
- Englund, Tomas (1990): På väg mot en pedagogiskt dynamisk analys av innehållet. *Forskning om utbildning* 17(1), 19–35.
- Englund, Tomas red. (1994): *Skola för demokrati. Bokslut över ett svunnet 80-tal och en demokratiskt syftande läroplan – Lgr 80: En kommenterad dokumentation av tio texter*. Pedagogisk forskning i Uppsala 115.
- Englund, Tomas red (1996): *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HLS Förlag.
- Englund, Tomas (1997a): Undervisning som meningserbjudande. I Michael Uljens, red.: *Didaktik – teori, reflektion och praktik*, s 120–145. Lund: Studentlitteratur.
- Englund, Tomas (1997b): Barns och ungdomars rätt till en pluralistisk utbildning. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 6(1), 5–15.
- Englund, Tomas (2013): Aktuella perspektiv på skolans medborgerliga skapande. I Nanny Hartsmar & Bodil Liljefors Persson, red.: *Medborgerlig bildning, demokrati och inkludering för ett hållbart samhälle*, s 35–64. Lund: Studentlitteratur.

- Englund, Tomas (2015): Towards a deliberative curriculum? *NordSTEP – Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 1(1), 48–56.
- Englund, Tomas (2018): Är demokratin hotad? Om privata intressen och skolans omvandling. *Utbildning & Demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* 27(1), 115–135.
- Hultén, Magnus (2019): *Striden om den goda skolan. Hur kunskapsfrågan enat, splittrat och förändrat svensk skola och skoldebatt*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hultén, Magnus & Lundahl, Christian (2019): "Tveksamt om 'kunskapsskolan' leder till mer kunskaper". DN Debatt 2019-09-30.
- Högskoleverket (1996): *Grundskollärautbildningen 1995. En utvärdering*. Högskoleverkets rapportserie 1996:1.
- Lgr 80 *Läroplan för grundskolan*.
- Lpo 94 *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet*.
- Lgr 11 *Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*.
- Marton, Ference, red. (1986): *Fackdidaktik*. Vol. 1–3. Lund: Studentlitteratur.
- Prop. 1984/85:122 *Lärautbildning för grundskolan*.
- Sandahl, Johan (2015): *Medborgarbildning i gymnasiet. Ämneskunnande och medborgarbildning i gymnasieskolans samhälls- och historieundervisning*. Doktorsavhandling. Stockholms universitet: Centrum för de humanistiska ämnernas didaktik.
- Skolöverstyrelsen 1982-11-25: Regeringsuppdrag: Undervisning och betygssättning i naturorienterade och samhällsorienterade ämnen i grundskolan. Rapport 1986-03-24.
- SOU 1990:44 *Demokrati och makt i Sverige*.
- SOU 1992:86 *Ett nytt betygssystem*.
- SOU 1992:94 *Skola för bildning*.
- Sundberg, Daniel (2021): *Svenska läroplaner. Läroplansteori för de pedagogiska professionerna*. Lund: Studentlitteratur.
- Uljens, Michael red. (1997): *Didaktik – teori, reflektion och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Utbildning och demokrati – tidskrift för didaktik och utbildningspolitik* (1996): 5(2).
- Wahlström, Ninni (2002): *Om det förändrade ansvaret för skolan. Vägen till mål- och resultatstyrning och några av dess konsekvenser*. Doktorsavhandling. Örebro Studies in Education 3. Örebro: Örebro universitet.